

FRA JULIJAN KOŽUL

(1906.-1945.)¹

Živopisan je krajobraz Ljutog Doca i mjesta rodne fra Julijanove kuće. Iznad kuće, malo u brdu u pitomoj dragi, je župna crkva sv. Ane, zaštitnice župe, a ispod je širina Blata. Pogled puca na sve strane, a začaravajući je onaj prema hercegovačkim planinama Veležu, Prenju, Čabulji i Čvrnsnici. Osobito zimi kad se bijele pod debelim snježnim pokrivačem. Na kućnom broju 64, prema najstarijem Stanju duša župe sv. Ane,² živjeli su Jure Kožul i njegova žena Kata rođ. Čović. Njima se najprije rodio sin Ante (1896.), pa dvije godine poslije sin Ilija. Nakon punih osam godina rodio im se i treći sin 16. travnja 1906. Isti su ga dan odnijeli u crkvu na krštenje i nadjenuli mu očevo ime Jure. Malog je Juru krstio župnik fra Ivan Vasilj/ević.³ Još su se poslije rodili Nikola, Delfa i Marija.

Sjemenište i gimnazija na Širokom Brijegu

Jure je s desetak godina u rodnom mjestu pošao u pučku školu, a po svršetku pučke škole se javlja preko svoga župnika u Ljutom Docu na Široki Brijeg da bi polagao prijamni ispit. Nakon uspješno položenog prijamnog ispita upisao se u prvi razred Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu školske godine 1919./20. To se razaznaje iz popisa đaka te gimnazije iz školske godine 1921./23. Franjevačka gimnazija Široki Brijeg šalje pod urudžbenim brojem 111/21., od 25. rujna 1921. Redodržavnom starješinstvu u Mostaru, na njihovo traženje, popis svih đaka u

---

1 Tekst je izvorno objavljen u *Stopama pobijenih*, br. 21 (2018.), str. 15-28. Ovdje dopunjen i prerađen.

2 Župa Ljuti Dolac: Stanje duša, str. 72

3 Matica krštenih župe sv. Ane u Ljutom Docu, sv. II, str. 254, br. 43.

gimnaziji. U tom dopisu navodi se da je u šk. 1921./22. godini u III. razred upisan i Jure Kožul iz Ljutog Doca, i to kao internist (sjemeništarac).⁴

Jure je malu maturu polagao 1922./23. školske godine, nakon svršenog četvrtog razreda gimnazije. Pred polugodište te godine su internisti - sjemeništarci 3. prosinca 1922. održali "zabavu u počast novim profesorima i mladomisnicima u inozemstvu. Na zabavi prisustvovao i narodni zastupnik Juraj Puljić. Pozvani i odazvali se u većem broju činovnici i trgovci i lijep broj seljaka", a u 8. točki tog programa je Kožul (Jure) održao "deklamaciju: Oda batini od Z. J. Jovanovića".⁵

Novicijat na Humcu

Školske godine 1924./25. Jure je pao iz hrvatskog, francuskog i povijesti.⁶ Zbog toga je izgubio pravo na daljnje školovanje. No, iz provincijskog Arhiva saznajemo da je ipak nastavio školovanje i svoj hod prema novicijatu. "Zaključili smo na učiteljskoj sjednici od 11/9 1925. god., da se isključeni gimnazijalci zbog slaba uspjeha u nauci ponovno prime u naše sjemenište pod uvjetima: Kožul u VI. razred, ako plati za uzdržavanje kao vanjski gimnazijalci. Stojić u I. razr. pod uvjetima kao i Kožul. Mikulić je učinio popravni ispit, pak prelazi u II. razred pod uvjetima unutarnjih gimnazijalaca."⁷

"Na Petrovdan t. g. kanimo prepustiti u novicijat naš na Humcu Juru Nuića Ivanova iz Drinovaca, koji je svršio VI. raz. u gimnaziji državnoj u Mostaru te deset pitomaca našega sjemeništa na Širokom Brijegu, koji su takodjer svršili VI. gimn. raz. u našoj gimnaziji na Širokom Brijegu i to: Adamčik Silvio Ivanov iz Konjica; Čuvalo Mato Nikolin iz Proboja; Kožul Jure Jurin iz Ljutog Doca; Mandić Andrija Mijin iz Lisa; Naletilić Nikola Jurin iz Lisa; Pehar Nikola Matin iz Gradnića; Rađišić Stanko Šimunov iz Grljevića; Šaravanja Andrija Stipin iz Dobrog Sela; Skoko Stjepan Šimunov iz Graba i Vasilj Frano Andrijin iz Međugorja."⁸

4 Arhiv Provincije: SP, sv. 55, ff. 123-124, u potpisu je o. fra Mato dr. Čturić, direktor gimnazije.

5 Ljetopis gimnazije 1919-1935., rukom pisan od direktora gimnazije. Ovo je na strani 28. zapisao fra Mato Čturić.

6 Arhiv Provincije: SP, sv. 67, f. 2.

7 Arhiv Provincije: SP, sv. 67, f. 150 (Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru, broj 568/1925., Mostar, 19. septembra 1925. Provincijal).

8 Arhiv Provincije: SP, sv. 69, f. 14. Osim toga Arhiv Provincije u (SP, sv. 69, f. 16) čuva isti ovaj popis kandidata za novicijat, završnog VI. r. gimnazije sa Širokog Brijega, među kojima i Juraja Nuića kao jedanaestog, kojeg je krasopisom napisao njihov prvi meštar fra Viktor Nuić na Širokom Brijegu 23. lipnja 1926. i poslao Provincijalatu s napomenom: "Evo šaljem tražena imena i prezimena kandidata. Pozdrav od nas svih." U Arhivu Provincije (SP, sv. 69, f. 271, od 29. lipnja 1926.) čuva se Izjava nastupnih novaka na Humcu (njih deset, bez Andrije Šaravanja "koji je istupio po svršetku duhovnih vježbi").

Dana 29. lipnja 1926. na svetkovinu sv. Petra i Pavla franjevački su habit obukla desetorica kandidata. Među njima je i “Jure Kožul, sin Jure i Kate r. Čović, rođen u Ljutom Docu 16. 4. 1906.”⁹ Uzeo je redovničko ime fra Julijan.

Završetak gimnazije na Širokom Brijegu

Dana 7. prosinca 1927. prirediše Blaženoj Djevici Mariji akademiju svi đaci, a fra Julijan je čitao referat: “Marija nada naša”.¹⁰ Arhiv Provincije čuva popis svih đaka po razredima s njihovim razrednim starješinama i ocjenama za školsku godinu 1927./28. Fra Julijan je te školske godine u VII. razredu, razredni mu je starješina fra Radoslav dr. Vukšić, a ocjene su mu uglavnom dvice i trice, samo vjeronauk 5. Prefekt u sjemeništu bio je fra Viktor Nuić, a u klerikatu, VII. i VIII. razredu, fra Oton Knezović.¹¹ Sljedeće školske godine 1928./29. fra Julijan je u VIII. razredu. Po svršetku razreda je bila velika matura - Ispit zrelosti. “Dana 12. VI. dođe vladin izaslanik Gjorgje Vasković, kustos muzeja u Sarajevu. Imenovan bio Luka Karaman, ali se nije primio radi starosti. Izaslanik je inspirirao nastavu tri sata. Isti dan prestade nastava. Iza podne bila je sjednica za viši teč[ajni] ispit.”¹²

Na sv. Antu, 13. lipnja 1929. pisao je s kolegama pismeni iz hrvatskog kao uvjet za maturalni ispit. Tema pismenog zadatka glasila je: “Život kratak je kao san, djela vječna su tek.” Potom su 14. imali ispit iz matematike, 15. iz francuskog, 16. iz latinskog. Usmeni su ispit polagali 19. prije i poslije podne. Prije podne su ispitana četvorica, a poslije podne dvojica. Dan poslije 20. lipnja 1929. ispitana su ostala četvorica. “Na tri mjeseca pali su iz matematike: fra Julijan Kožul i fra Nevinko Mandić. Ostali su prošli: Adamčik fra Silvio, Nuić fra Angjelko, Pehar fra Teofil, Radišić fra Rajko, Skoko fra Ferdo, Vasilj fra Vendelin i dva civila Rakić i Polić.”¹³

Dana 19. i 20. IX. 1929. “bila popravna matura za reprobirane klerike u junskom roku Kožula fra Julijana i Mandića fra Nevinka. 20. IX. bile pismene radnje prije podne, popodne usmeno. = Prošli”.¹⁴

9 Robert JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 150.

10 Usp. Ante MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II, Mostar, 2011., str. 362.

11 Arhiv Provincije: SP, sv. 72, ff. 387-420.

12 Ante MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II., Mostar, 2011., str. 391-392.

13 *Isto*, str. 392.

14 *Isto*, str. 460.

Studij bogoslovije, vječni zavjeti i svećeničko ređenje

Bogosloviju fra Julijan uči u Mostaru od jeseni 1930. godine¹⁵ do ljeta 1932. godine. “Kožul, fra Julijan upisan u katalog Franjevačke teologije u Mostaru školske 1929./30. godine kada je uspješno završio prvu, a šk. 1930./31. g. drugu, šk. 1931./32. g. treću godinu te zimski semestar šk. 1932./33. g. četvrte godine, a nakon toga je nastavio studij u inozemstvu, kako je zapisano u opasci uz imena studenata što su upisana u ljetnom semestru te godine bez ocjena: ‘Koji nijesu ocijenjeni bili su u inozemstvu (tj. fr. B. Adamčik, J. Kožul, N. Mandić, Arkandeo Nuić)’.”¹⁶

Svečane je zavjete položio u Mostaru 2. srpnja 1930. Od 15. svibnja 1932. je na odsluženju vojnog roka u Mostaru. O tome svjedoči dopis provincijala generalu Vojislavu Saviću, komandantu Jadranske divizije u Mostaru: “Slijedeći svećenički kandidati, nadležni kod ovoga Provincijalata, nalaze se od 15. maja o. g. na odsluženju kadrovske roka kod vojne bolnice u Mostaru kao redovi-gjaci: Silvester Adamčik, Jure Kožul, Jure Nuić, Nikola Pehar, Stjepan Skoko, Franjo Vasilj. Spomenuti djaci-vojnici radi oskudice svećenstva u Hercegovini potrebni su za duhovnu pastvu i trebali bi da budu rukopoloženi za svećenike početkom mjeseca septembra o. g. Radi toga Vas, gosp. Komandante, najljepše umoljavam, da bi svima navedenima redovima-gjacima izvolili podijeliti dopust od 2 i po mjeseca i otpustiti ih u manastir radi rukopoloženja početkom mjeseca septembra o. g. Nakon rukopoloženja za svećenički čin većina će spomenutih kandidata biti poslana u Inozemstvo /Francuska/ radi dovršenja viših teoloških studija početkom mjeseca oktobra o. g., pa je i to jedan razlog da sam slobodan zamoliti Vas za otpuštanje iz bolničke službe.”¹⁷

Odgovor je vojske bio negativan, jer da pravo na odsustvo stječu tek po isteku šest mjeseci odsluženog roka, “a u to vreme se oni već otpuštaju iz kadra”.¹⁸ No, ipak su dobili odsustvo što je razvidno iz jednoga vojnog dopisa, u kojem se zahtijeva da se s odsustva povrate.¹⁹ Vojske su se riješili 22. rujna 1932., kako biskupu piše fra Urban Barišić u. z. provincijala, tražeći da ih zaredi za svećenike “na 2. oktobra 1932., ili kojim bližnjim danom (...). Propisne demisorijalne i sve nužne isprave ređenika pravovremeno će se P. Naslovu dostaviti. Mostar, 23. septembra 1932.”²⁰

15 Curia prov. Hercegovinae Nr. 346./30. str. 2. Fratres clerici studentes Theologiae: FFr. Juvenalis Bubalo, Ludovicus Vego, Cherubinus Jelić, Gulielmus Primorac, Leonardus Rupčić, Bonifacius Šimović, Bruno Adamčik, Julianus Kožul, Innocentius Mandić, Angelicus Nuić, Theophilus Pehar, Raynerius Radišić, Ferdinandus Skoko et Vendelinus Vasilj.

16 Pavao KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860.-1945.*, Mostar, 2012., str. 837-838.

17 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, ff. 128. (21. kolovoza 1932., u potpisu je provincijal).

18 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 129 (31. kolovoza 1932.).

19 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 213 (27. rujna 1932.).

20 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 210 (23. rujna 1932.).

Fra Julijan je sa svojim kolegama zaređen za svećenika 11. prosinca 1932. u Mostaru. Arhiv Provincije čuva njegov vlastoručni popis skupljenog novaca na njegovoj mladoj misi i u koju je svrhu utrošen.²¹

Za ove iste bogoslove 30. studenoga provincijal od Direkcije državnih željeznica Zagreb traži “pravo na 50% popusta od redovne tarife pri vožnji željeznicom”.²² A od generala Reda provincijal fra Dominik Mandić traži obedijenciju radi studija u inozemstvu.²³ General 12. prosinca 1932. ovu molbu ispunja.²⁴ Potom provincijal od Komesarijata policije u Mostaru traži da za spomenutu četvoricu izda putovnice za Francusku i Njemačku.²⁵

Dana 9. siječnja 1933. kreću za Pariz na nastavak teološkog studija fra Julijan Kožul i fra Vendelin Vasilj s popratnim pismom svoga provincijala i preporukom provincijalu provincije u kojoj će od sada živjeti i studirati.²⁶ Pismom od 14. veljače 1933. provincijal fra Dominik Mandić dodatno preporučuje fratre studente fra Julijana i fra Vendelina msgr. Beaupinu.²⁷

Na njivi Gospodnjoj u Hercegovini: kapelanske službe

Prva svećenička služba fra Julijana Kožula u Provinciji je duhovni pomoćnik i voditelj Trećega reda u franjevačkoj rezidenciji u Duvnu, kateheta u Sarajlijama, voditelj Marijine kongregacije, propovjednik i ispovjednik.²⁸ No, da je još 15. srpnja 1933. bio “na naucima” svjedoči dopis duvanjskoga župnika fra Miđe Čujića Provincijalatu, u kojem traži “da imenuje o. fra Jaku Jukića upraviteljem trećara, dok fra Julijan dodje. Molim da se dozvola što prije opremi jer odavno nije trećarima davano ni blagoslov ni pouka.”²⁹

Dana 10. listopada 1933. fra Julijan piše pismo provincijalu iz Pariza, u kojem se interesira “koliko ću još ostati ovdje. Ja se pripremavam za jurisdikciju. Ne mislim je ovdje polagati, jer mi to ovdje nitko ne preporučuje, a onda mogao bi i naš ordinarij praviti s tim poteškoća za me. Pa onda mislim da je najzgodnije i sigurnije,

21 Arhiv Provincije: SP, sv. 99, f. 3 (31. prosinca 1932. i fra Julijanov vlastoručni potpis).

22 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 390 (a ti su: fra Bruno Adamčik, fra Vendelin Vasilj, fra Julijan Kožul, fra Ferdo Skoko, fra Teofil Pehar i fra Anđelko Nuić).

23 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 392 (za fra Julijana i fra Vendelina u Pariz, a za fra Brunu i fra Anđelku u Breslau).

24 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 467.

25 Arhiv Provincije: SP, sv. 97, f. 484 (Mostar, 30. prosinca 1932.).

26 Arhiv Provincije: SP, sv. 99, f. 64 (9. 1. 1933.).

27 Arhiv Provincije: SP, sv. 99, f. 185.

28 Dispositio personalis in Provincia Hercegovina pro anno Domini 1933, str. 7.

29 Arhiv Provincije: SP, sv. 100, f. 285 (15. 7. 1933.).

da je u Provinciji polažem. Predavanja ovdje počinju na 1. studenoga. Za povratak mogu dobiti znatan popust na drž[avnim] željeznicama u Francuskoj, ali se moram prije 15 dana najaviti. Mi smo ovdje svi dobro i zdravo. Za nekoliko dana ulazimo u Duh. vježbe.”³⁰

Na defnitorijalnom kapitulatu održanom 21. ožujka 1934. fra Julijan je određen za kapelana na Humcu.³¹ Jurisdikcijski je ispit polagao u Provinciji, ali sa zakašnjenjem jer je bolovao od pjegavog tifusa. “Apsolvirani teolog o. Julije Kožul, kapelan na Humcu bolovao je od pjegavog tifusa, kada je njegov kolega polagao ispit o. Angjelko Nuić. Stoga molim Preuzvišeni Ordinarijat, da uzme u obzir ovu okolnost, pa odredi ispit za jurisdikciju O. Kožulu, jer bi nam bilo dugo čekati redovite godišnje ispite, tim više, što i župnik na Humcu boluje od pjegavog tifusa.”³² Fra Julijan je ispit polagao 23. svibnja 1934. u četiri sata poslije podne u Mostaru u Biskupskom ordinarijatu pred sljedećom komisijom: don Petar dr. Čule, fra Anto dr. Jelavić i fra Leo dr. Petrović. Ocijenjen je s dobar /2/.³³ Na Humcu je fra Julijan nastojao osnovati Marijinu kongregaciju koja mu se kao mladom svećeniku činila najzgodnijom u gajenju elitnog katolicizma, “kojeg mi malo imamo”, naglašava u svom dopisu Provincijalatu.³⁴

Na sastanku uprave Provincije 23. travnja 1935. u Mostaru fra Julijan je određen za Posušje: duhovni pomoćnik župniku, vikar rezidencije i vođa III. reda sv. Franje.³⁵ Provincijal Franjevačkoj rezidenciji Posušje šalje dekret u kojem ih obavješćuje da ta jedna od najstarijih župa u Hercegovini uopće nema kronike. “Za taj ljetopis treba dulje vremena upotrijebiti savnajući matične knjige, te ispitivajući usmenu predaju. Stoga nalažemo O. Julijanu Kožulu, da se s pomoći Božjom lati toga posla, imade prigodu znanstvenog rada, a rezidenciji će veliku uslugu učiniti. Neka mu O. Preses uruči na raspolaganje sve matične knjige, da mogne ljetopis započeti. Ljetopis neka se najprije napiše na običnom papiru, da ga mogne korigirati koje stručno lice, koje ćemo naknadno odrediti.”³⁶ Danas je nepoznato je li ljetopis uistinu i bio vođen, jer su brojne knjige bile uništene po svršetku Drugoga svjetskog rata.

30 Arhiv Provincije: SP, sv. 102, f. 142, 10. 10. 1933.

31 Dispositio personalis in Provincia Hercegovina pro anno Domini 1934, str. 7.

32 Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 181 (16. 5. 1934.).

33 Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 250. Za vrijeme bolovanja i dok nije položio jurisdikciju o. fra Julijana je na Humcu zamjenjivao njegov kolega o. fra Anđelko Nuić, kapelan u Mostaru (Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 154).

34 Arhiv Provincije: SP, sv. 106 f. 79. (fra Julijanov dopis Provincijalatu 12. listopada 1934.), k tome još dopis fra Valentina Zovke od 6. listopada 1934. također Provincijalatu: “Za Marijinu kongregaciju pitao me fra Julije Kožul i ja mu dozvolio. Te on o tome radi da osnuje istu.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 106, f. 50).

35 Dispositio personalis in Provincia Hercegovina pro anno Domini 1935, str. 8.

36 Arhiv Provincije: SP, sv. 108, f. 297 (Mostar, 19. lipnja 1935.).

Župnik u Seonici

Provincijalat ne može zbog bolesti uha računati na fra Darinka Brkića koji je određen za seoničkog župnika, te na to mjesto Ordinarijatu predlaže fra Julijana Kožula, a umjesto njega za kapelana i katehetu u Posušju fra Stjepana Naletilića.³⁷ To je i službeno učinjeno na razmještaju osoblja 16. travnja 1936. Fra Julijan Kožul određen je za župnika Seonice i voditelja III. reda sv. Franje.³⁸ Na samom početku svog župnikovanja obraća se Provincijalatu jer se susreće s problemom što među službenim župnim knjigama nema “knjige misnih intencija ni knjige milostinje. Rekli su mi, da je to kod Vas, pa Vas najljepše molim, da ih pošaljete, jer su mi potrebne. Inventar kuće nijesam ni od koga primio, ne mojom krivnjom, i došao sam u praznu i zapuštenu kuću. Budući da je ostalo nešto stvari od pok. Jake [Julkića], to Vas molim, da me izvjestite, što ću s njima učiniti.”³⁹ Od Provincijalata je 18. svibnja dobio odgovor da će spomenute knjige biti vraćene “prvom zgodnom prilikom”, da predaja inventara spada na pokrajinskog gvardijana, a da o stvarima pokojnoga fra Jake napravi poimenično izvješće.⁴⁰

Sljedećih će mjeseci fra Julijan brinuti brigu o trošnom župnom stanu, o četrnji i drugim objektima s crkvom. Pomoć za ove poslove traži od sreskog načelnništva, Tehničkog odeljka u Livnu i Provincijalata, a kuša pomoć dobiti i od župljana. U tu je svrhu osnovao prema naputku Provincijalata i župno vijeće, te se nada da će mu pomoći da župljani, koji su siromašni, pomognu “udarajući” besplatno nadnice.

Fra Julijan se 3. rujna 1939. obraća Provincijalatu da bi dobio upute glede izgradnje fratarske grobnice koja se gradi dobrotom tog Provincijalata. U njoj će biti ukopana petorica fratara koji su bili župnici i ukopani su u seoničkom groblju.⁴¹ Fra Julijan se uistinu poduzeo da ova grobnica bude što bolje urađena i u njoj mir nađu franjevci koji su prije njega tu djelovali. Kuša saznati njihova imena, pa veli: “Koliko sam mogao ustanoviti, ovdje su pokopani slijedeći župnici - franjevci: o. Mijo Čuvić (Čuić), o. Jozo Barić, o. Paško Kvesić, o. Jozo Vrljić, o. Filip Ančić, o. Ivan Bagarić i o. Jure Nižić. Dakle, svega ih sedam. Velik broj. Vi možete stručno ustanoviti, ukoliko se to dade, dan rođenja i smrti svakog pojedinog, pa da se stavi na ploču, koja ima doći na grobnicu.” Potom u svom dopisu Provincijalatu govori o tome da će stolar

37 Arhiv Provincije: SP, sv. 108, f. 180 (24. svibnja 1935.).

38 Dispositio personalis in Provincia Hercegovina pro anno Domini 1936, str. 8.

39 Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 69 (Seonica, 7. svibnja 1936.).

40 Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 90 (Mostar, 18. 5. 1936.).

41 Arhiv Provincije: SP, sv. 127, f. 389. O grobnici je u Arhivu Provincije i fra Julijanov dopis od 18. rujna 1939., (SP, sv. 128, f. 41), te račun za gradnju franjevačke grobnice u Seonici 1939. od 7. listopada s detaljnim utroškom i na istom potvrda da je novac za grobnicu dobio od Provincijalata 10. listopada 1939.

g. Rošec, koji se nalazi u Duvnu, napraviti od drveta križ, kojeg bi od betona, prema provincijalovoj želji, trebao saliti Šandrak. "Pozvao sam sve okolne župnike, da toj svečanosti prisustvuju. Prema želji fra Kleminoj [K. Doko] zadušnice će održati sa propovijedi o. Pile Gašpar župnik iz Šuice. Cijela župa proslavit će taj dan. Bilo bi osobito lijepo, da netko dođe i iz Mostara, da se tim neznanim junacima dade počast. Misa će biti u 9 sati u četvrtak."⁴² Prijenos kostiju u novu grobnicu obavljen je 5. listopada 1939. u nazočnosti nekoliko svećenika i brojnih župljana. Grobnica se nalazi nedaleko ispod kapelice na seoničkom groblju.⁴³ Grobnicu je 2000. obnovio župnik fra Klement Galić, ali je propustio navesti imena svih devet franjevac tu pokopanih, pa je novu ploču 2004. postavio župnik fra Vinko Bebek.⁴⁴

Fra Julijan je 11. listopada 1939. u Mostaru s još sedmoricom subraće s uspjehom položio ispit za jurisdikciju pred tročlanom komisijom: fra Antom Jelavićem, don Petrom Čulom i fra Leom Petrovićem.⁴⁵ S fra Jerkom Karačićem imao je pučke misije u Posuškom Gracu od 23. do 26. ožujka i u Rakitnu od 28. do 31. ožujka 1941.⁴⁶ Fra Julijana je za vrijeme tih misija u Rakitnu i Posuškom Gracu u Seonici po provincijalovom dekretu zamjenjivao fra Roland Zlopaša.⁴⁷

Župnik u Drinovima

Na definitivnom sastanku 29. svibnja 1941. fra Julijan je iz Seonice premješten za župnika u Drinovce (prezes rezidencije). Fra Vale Zovko mu je duhovni pomoćnik i vikar rezidencije. Fra Filip Gašpar je određen za župnika Seonice.⁴⁸ Dana 7. srpnja 1941. javlja se provincijalu iz Drinovaca savjetujući ga za njive zvane "Očevina" u Seonici, da se ne otuđuju i zamjenjuju za druga zemljišta, već da se to pokuša s Fratarskim gajem kojeg ima preko 200 dunuma. Provincijalu javlja da je tog dana počeo u Drinovima pripravljeni materijal i da je odziv vjernika dobar, a da sam zbog silnih poslova nema vremena.⁴⁹ Ispit za

42 Arhiv Provincije: SP, sv. 128, f. 120 (Seonica, 1. listopada 1939.).

43 Julijan KOŽUL, "Prijenos kostiju franjevaca župnika u Seonici u novu grobnicu", *Kršćanska obitelj*, br. 12/1939., str. 375-376.

44 Robert JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2023., str. 517-518.

45 Arhiv Provincije: SP, sv. 128, f. 128 (Mostar, 11. listopada 1939.). Za ukopane se fratre fra Julijan još jednom obraća Provincijalatu u svom dopisu od 15. listopada 1940.: "Još iz Sarajeva nema imena za one fratre, ovdje pokopane" (Arhiv Provincije: SP, sv. 131, f. 300).

46 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 163. Ovo se saznaje iz provincijalova dopisa s Humca 23. veljače 1941. fra Jerki Karačiću koji je za ove misije zamijenio fra Dionizija Lasića, koji je morao u Rim.

47 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 208 (Mostar, 22. ožujka 1941.).

48 *Dispositio personalis in Provincija Hercegovina pro anno Domini 1941*, str. 8-9.

49 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 513 (Drinovci, 7. srpnja 1941.). Materijal pripravlja za stube prema crkvi i za spomenik fra Paškalu Buconjiću, za koji je nacrt uradio fratar arhitekt rodom iz Drinovaca fra Pio Nuić.

jurisdikciju fra Julijan polaže 8. listopada 1941. s još 11 subraće u biskupskom dvoru pred don Petrom Čulom, fra Bonacijem Rupčićem i fra Leom Petrovićem s uspjehom.⁵⁰

Krajem listopada fra Julijan se javlja provincijalu pismom u kojem veli da nema nekih novosti. Misli na spomenik biskupu fra Paškalu Buconjiću za koji je skupljeno nešto materijala, “ali neće biti posve dovoljno. Ne vidim još svih uvjeta za posao. Što se mene tiče, ja ne bih urgirao s poslom mnogo, dok su još ovakve abnormalne prilike. Inače, ja sam na raspolaganje. Kamen nijesam još godio za stepenice, dok ne vidim sredstva. A o toj stvari mislim. Ovdje je dolazio ing. Teh[ničkog] odjeljka gosp. Lončarić i mjerio cestu, koja bi se imala proširiti. Tom prigodom proširenja mislio sam, da bi bilo dobro izrabiti i upotrebiti kamen, kojeg će biti mnogo iznad Tomasove male na okuki. Međutim stvar će leći radi toga, što je ovaj put još općinski. Sa ljudima u općini sam o tome govorio i mislim nešto poduzimati, da se ovaj put proglasi državnim. Kamen za stepenice, ako bi ta mogućnost izostala, može se kupiti kod Vrcanovih kuća. Bilo bi dobro da se hrana za majstore i radnike prima preko Tehn[ičkog] odjeljka. Duh[anska] stanica u Čapljini javila mi je (...) da je odobren prevoz onog granitnog pijeska monopolskim automobilima dovle. Ja sam već predvidio za to mjesto, pa uredite s fra Andrijom (Jelčićem, župnikom u Čapljini, m. o.), da o tome vodi računa (...). Ja bih Vas lijepo molio ispred ove rezidencije, da nam za ovaj post od Svih Svetih do Božića olakšate sa uzimanjem mesne večere, jer nam je teško dobiti posnu hranu (...). Među radnicima u tunelu (prokopavao se tunel Nuga - Peć Mlini za hidroelektranu i melioraciju Imotsko-grudskog polja, m. o.) pričaju, da ima dosta komunizma i nerada”.⁵¹

Fra Julijan se 10. studenog 1941. javlja provincijalu osobnim pismom u kojem mu zahvaljuje na pismu i savjetu glede “posta”. “Što se tiče posta, iskreno govoreći, najviše sam tražio tu povlasticu radi gosta, jer ovdje skoro svaki dan naleti neko od naših gosta, pa sam u neprilici za hranu. Nas dvojica (on i fra Vale, m. o.), nadam se, da ćemo se moći držati posta - sa krompirom i sirom, i kad se gosti ugoste, bit će i meso, prema dozvoli. - Dakle, samo u iznimnim slučajevima. Kupio sam pleh za vanjsko utvrđivanje crkve. Sada podmazujem i utvrđujem ciglu, a onda ću s plehom. Sa fra Pijom sve sam pregledao i držat ću se njegovih uputa.”⁵² Granitni pijesak već je besplatno stigao ovdje. “Po uputi mise sam počeo danas 10. XI. t. g. voditi i to izvolite zabilježiti. Nadam se, da će, dok novac za Spomenik prispije, biti dovoljno materijala.”⁵³

50 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 297.

51 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 430. (Drinovci, 29. listopada 1941.).

52 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 415.

53 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 416.

Arhiv Provincije čuva fra Julijanov dopis od 16. studenog 1941. u kojem Provincijalatu predaje obične svete mise.⁵⁴ A u proljeće 1942. godine župnik Drinovaca šalje pismo Provincijalatu i u pismu svoju fotografiju s molbom da mu “izvade legitimaciju, da je imam za svaki slučaj potrebe kod sebe. U isto vrijeme molio bi(h) Vas za dozvolu otići u Zagreb radi slijedećega: Moji župljani silno gladuju, a nemaju što niti dovoljno zasijati. Oni su skupili trošak i mene mole ako je ikako moguće, da ja sa nekim odem. Glavar je bio sa prestonikom, pak mu je rekao da bi svakako najbolje bilo i najprije bi se dobilo kada bi(h) ja otišao. Radi sjemena moralo bi se odma ići, pak ako mi dozvoljavate, ja bi(h) Vas molio, da mi odma(h) odgovorite.”⁵⁵

A 30. travnja Franjevačka rezidencija Drinovci službeno se obraća Provincijalatu s opisom jadnog stanja u samoj kući: “Franjevačka rezidencija u Drinovcima (...) vrlo je oskudna sa pokuštvom. (...) nema ni svog spareta, niti peći za sobe /osim jedne slabe/, ni stola, ni ormara u kuhinji, niti dovoljno jedaćeg pribora. (...) Budući da su vrlo teška vremena, a za ovu župu radi poplave polja lani i ove godine, osobito teška, to je potpisanom nemoguće pribaviti za sada najpotrebnije stvari.”⁵⁶

Rat biva sve bliže Hercegovini, što je razvidno iz dopisa i otpisa župnika s provincijalom i obrnuto. Svi započeti poslovi i planovi bivaju prekinuti, a ostaje golo spašavanje provincijskog i pastoralnog ustroja života. Na provincijskom kapitulatu od 3. srpnja 1943. za provincijala je umjesto fra Krešimira dr. Pandžića izabran fra Leo dr. Petrović. Novi provincijal se u samom startu susreće s neočekivanim poteškoćama koje uzrokuje rat i bojišnica koja se premješta u Hercegovinu. Tako 7. prosinca 1943. provincijal fra Leo piše drinovčkom župniku: “Poštovani otče fra Julije! Na Humcu je vojska zauzela tri četvrtine samostanskih prostorija, radi čega sam morao razmjestiti sve starije otce s Humca po raznim župama. Bio sam stavio p. o. fra Ciprijana u Vitinu. On je tamo otišao najspremnije. Međutim se pokazale velike poteškoće koje su onemogućile boravak p. o. fra Ciprijana. Radi toga sam mu poslao Obedientiam za Drinovce. Suvišno je, da napominjem, da ga gledate prema prilikama što bolje i što ljepše. On je nesamo starijih godina, nego uzto i oslabio usljed ovih prilika i okolnosti. Nije premještaj naumljen trajan, ali svakako dotle dok se prilike ne Humcu ne budu promijenile na bolje, tj. prostorije ostale slobodne i date nama na raspolaganje.”⁵⁷

Osvanula je nova 1944. godina. Cijela je Hercegovina postala nesigurnom. U ljude se uvukao strah. Vijesti su gora od gore. Provincijal fra Leo poput najbrižnijeg do-

54 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 443b.

55 Arhiv Provincije: SP, sv. 135, f. 336. U potpisu je fra Julije, Seonica, 18. IV. 1942. Vjerojatno se radi o Drinovcima, i da je fra Julijan omaškom napisao Seonica, iako iz sadržaja pisma može biti i jedno i drugo mjesto.

56 Arhiv Provincije: SP, sv. 135, f. 387.

57 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 328.

maćina obitelji kuša skupiti zajednicu. Kuša kratkim dopisima u otežanoj komunikaciji spasiti što se spasiti dade. Na srcu su mu djeca na Širokom Brijegu, Humcu, Mostaru. Ni jedno od mjesta nije sigurno, osobito Široki Brijeg. Nastave skoro da i nema. Iz Mostara se seli bogoslovija, za širokobriješke klerike⁵⁸ s gvardijanom fra Andrijom Jelčićem daje popraviti kuću u Crnču, s namjerom da barem njima omogućí neki boravak.

Cijelo ovakvo stanje Provinciji, provincijalu fra Leu i Upravi Provincije pada u 1944-oj, stotoj godini od samostalnog življenja zajednice hercegovačkih franjeva- ca. Usprkos svemu 16. svibnja 1944., točno na stotu obljetnicu od “odcipljenja”, provincijal fra Leo saziva definitorijski kapitul na Širokom Brijegu, točnije na Čerigaju⁵⁹ i vrši raspored osoblja i kuje planove o pisanju velikog šematizma, o čem svjedoči *Hercegovina franciscana* iz tog vremena. Po tom rasporedu osoblja o. fra Julijan Kožul je premješten za župnika u Veljake.⁶⁰

Župnik u Veljacima - posljednja služba

Negdje u isto vrijeme su iz Mostara u Veljake premješteni i bogoslovi, a s Humca novicijat. Provincijal o. fra Leo Petrović stoga učestalo razmjenjuje dopise s tom župom i župnikom, kao i s profesorima odgojiteljima koji su s bogoslovima i novacima.

Provincijal je iz Veljaka - Humca dobio pismo od fra Jerke Mihaljivića u kojem ga moli da u Veljake pošalje cementa kako bi mogli popraviti “one sobe pod blagavaonicom, nužnik i čatrnju. (...). Pošaljite nam nešto mekinja” (...) jer uzgajaju “pet komada svinja”.⁶¹ Provincijal odgovara 11. lipnja 1944.: “Šaljem Vam 8 vreća cementa. Više mi nije moguće. I ovo će Vam biti dosta. Za poda se miješa 1:10, a za čatrnju i nužnik nije mnogo potrebno. Jedva sam i ovo poslao. Nemamo ni mi nego nekoliko vreća još za najpreče potrebe. Šaljem Vam i 8 qu. mekinja, tj. 16 vreća po 50 kg. Jednom zgodom poslat ću Vam jednu teku za bilježenja svega što ste odovuda tamo ponieli. Bojim se razvuće se kojekuda. Ne mislim baš na Vas tamo u Veljacima, nego se svukuda razvlači, pa će biti teško kasnije sve prikupljati bez

58 To su VII. i VIII. razred gimnazije koje završavaju nakon novicijata.

59 Kojeg tom prigodom fra Leo provincijal naziva našom Porcijunkulom.

60 In Nomine Domino. Amen! Dispositio personalis nostri jubilei centenarii 1844-1944 in Congressu Definitorii Almae Nostrae Provinciae Assumptionis B. N. V. facta die 16. Maii anno 1944, occurrente die centenario adventus Patrum Nostrorum de Kreševo ad Čerigaj-Široki Brieg, in Conventu Nostro Assumptionis B. M. V. in Široki Brieg celebrato, praesidente in eo ARP Leone Petrović Ministro Provinciali. Nr. 312/44.

61 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 155. Pismo je u Mostar poslano s Humca na sv. Antu, 13. lipnja 1944.

točnog popisa. Isto sam naredio i u Čerinu. (...). Mal da ne zaboravih spomenuti (...) dao sam fra Juliju ništa manje nego 500.000. Kuna, petstotinatisuća kuna za kupnju siena (...).”

Dana 2. srpnja 1944. o. fra Julijan Kožul šalje Provincijalatu 656 nerečenih intencija à 300 Kn /novac je zadržan/.⁶² Jedan značajan dopis šalje provincijal fra Leo Petrović župniku Veljaka fra Julijanu Kožulu 6. srpnja 1944.:

Poštovanom o. fra Juliju Kožulu, predsjed. residencije u Veljacima

U Veljacima je naša residencija i studij teologije. Ona se mora upravljati po uzoru samostana. Residencija je mali samostan, samostan II. reda. Dapače su i naše župe redovničke kuće, koje se upravljaju po propisima kanona i naših Konstitucija i Statuta provincijskih.

Prema tome:

1. U residenciji mora vladati podpun samostanski red i disciplina u pogledu molitve i razmatranja i cjelokupnog kućnog reda.
2. U smislu propisa Gen. Konstit. Br. 507. - 512. kućnim se stvarima upravlja u svemu u sporazumu kućnih diskreta. Ništa se ne smije nabavljati, upotrebljavati ili trošiti, bez predhodnog sporazuma i pristanka pp. oo. diskreta. Sjednice diskretorija se imaju održavati svaki mjesec, dan, dva ili najviše pet dana poslije prvoga u svakom mjesecu. Tu se sve pretrese i uredi. Samostalno se ne smije nikakav trošak činiti bez znanja i odobrenja sa strane diskreta. Male stvari ne dolaze u obzir.
3. Posluga se ima isplaćivati svaki mjesec prema ugovorenoj plati sa svakom osobom, koja u kući posluhuje. Ne smije biti u tom pogledu prigovora i potraživanja u slučaju odpusta posluhuje. Svaki mjesec ima se na koncu izplatiti i zavesti u knjigu izdataka. Fiksirati platu svakomu sporazumno sa diskretima. Posebnih ugovora i bez znanja diskreta ne ćemo priznavati. Poslugu se plaća u novcu, ne u naravi.
4. Koliko je moguće treba paziti da u kući bude držana klauzura, ukoliko to prilike budu dopuštale. I to sporazumno sa diskretima.
5. Svi prihodi, koji god bili zavode se u sumu kućnih prihoda i razhoda.

Ovim Vam se naređuje za vladanje i upravu, da ne bi bilo kasnije kakvih prigovora i nesporazumaka. Predmeti, koji su doneseni iz sjemeništa u Mostaru ili inače iz Provincije imaju se voditi u evidenciju i kasnije na svoje mjesto povratiti. Stvari župske ostaju na poslugu župniku, kao kućno pokućstvo i inventar.⁶³

62 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 387.

63 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 255.

Fra Julijan 8. kolovoza 1944. izvještava provincijala o stanju u rezidenciji, te moli da kod njega ostane fra Krešo Jukić, iako je po provincijalovoj odluci bio određen za Čerin.⁶⁴ Već dan poslije naslovljen je provincijalov odgovor:

Neka fra Krešo Jukić ostane u Veljacima, kada Vam je potreban.

Ako fra Leonardo⁶⁵ nalazi za shodno radi svojih posala, neka ide na svoje mjesto, odnosno kamo je naumio. Moja je nakana bila, da on pripazi na kleričke stvari. Neka, čuvat ćete i Vi koji ste tu. A i fra Ante⁶⁶ je tu, on će već paziti na sve.

Za fra Pašku ne odlučujem ništa. Kako vidite glede njega. Ako vam je tude tijesno, neka bi i otišao. Ali kamo će? Svugdje sve puno i prepuno. Najbolje je kod kuće sjediti s mirom.

Fra Makso⁶⁷ neka bude uz fra Antu uz novice kao sekundar meštar.

Pošto je tu sada novicijat treba da kućna disciplina bude savršena u svakom pogledu. Još savršenija nego je do sada bila. Pazite da braća novice imaju dobar primjer od svakoga, najviše od vas svećenika.

Stranci, ne znam koji bili, neka se ne družu s novicama i neka se ne primaju u kuću nikako. Na objed ili konak pod nikakvim uslovima. Neka bude novicijat u pravom i podpunom smislu. Strance mislim svjetovnjake. Nije zgodno da i drugi naši dolaze i smetaju novicijat. Držite redovito šutnju. Ako se dispensa neka to bude rjedje i prigodom svetkovina ili godovina. S p. o. fra Antom, meštrom ta pitanja rješavajte. Ovo pismo pokažite i o. meštru.

Sve Vas milo i bratski pozdravljam. Želim Vam svima od dragoga Boga zaštitu i milost. Molite se i Bogu preporučujte, da vas brani i štiti. Molite se i za drugu braću u Provinciji, svukuda ima poteškoća i nevolja. U ruke Božje naša sudbina!⁶⁸

Arhiv Provincije čuva na brzinu napravljene popise razmještaja bogoslova i novaka, njihovih profesora i odgojitelja, starijih fratara. Tu su brižno vođeni troškovnici u naturi i novcu za ishranu učeće mladosti u tako otežanim uvjetima. Ukori provincijala i opomene, te, dakako, i predanje u bratsku ljubav i Božju providnost.

64 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 450.

65 Rupčić, profesor na širokobriježskoj gimnaziji, prvi magistar klerika (VII. i VIII. r. gimnazije), po rasporedu osoblja od 1944. raspoređen u Veljake, vjerojatno zbog toga što su tamo došli bogoslovi.

66 Jelavić, prema rasporedu od 1944. raspoređen na Humac, prvi meštar novaka, jubilarni profesor Sv. pisma, diskret humaćkog samostana i knjižničar, u Veljacima je jer je tu i novcijat.

67 Jurčić, po rasporedu od 1944. na Humcu, drugi meštar novaka, predsjednik Društva sv. Ante, u Veljake pošao za novcima.

68 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 451 (Mostar, 9. kolovoza 1944.).

Dana 11. kolovoza 1944. pod urudžbenim brojem 613/44 o. provincijal fra Leo Petrović šalje fra Julijanu slijedeće pismo:

U našoj dispoziciji napisano, da ste Vi predsjednik naše rezidencije na Veljacima. To nije samo titula, nego prava dužnost mjestnog starješine naše kuće. Sada je na Veljacima ne samo redovnička kuća kakva mu drago, nego u najstrožem smislu te riječi. Stoga u kući mora vladati podpuni red i disciplina, kako je propisano za kuće noviciata.

Što se tiče kućne ekonomije sve sredjajte u sporazumu s p. o. fra Antom, meštrom novica i fra Jerkom, kada se ako Bog da povrati. Ništa samovoljno. Velik je imetak Provincije povjeren Vama, toga budite svjestni kao i odgovornosti za to.

Ovim Vam javljam, da je p. o. fra Ante, meštar, diskret residencije.

Priklapam ovdje Decretum o podizanju kuće novicijata i preseljenju novica na Veljake. S pravne strane, mislio sam da ima poteškoća. Pregledao sam Facultates i jasno sam ustanovio, da mogu uraditi kako stoji u Decretu. Ovo pismo saopćite p. o. fra Anti, meštru, jer sam nešto drugačije napisao u pismu, koje mu šaljem.

P. S. Naročito Vam skrećem pažnju, da se za objedom i večerom drži redovito šutnja i da se redovito čita kao i u samostanima. Bez obzira na ne znam koje goste, neka se drži šutnja. To će i gosti, bilo koji, naši ili tuđi, uvažiti - neka uvažē. Ovo napose preporučam i naredjujem. Pazite, samo dovoz siena na Veljake košta nas 420.000. kuna. Štedite i čuvajte sve. Vodite brigu o svemu. Još jednom srdačno pozdravljam.⁶⁹

Uoči Gospojine fra Julijan šalje popis braće koja čine obitelj rezidencije Veljaci: fra Julije Kožul, fra Ante Jelavić, fra Paško Martinac, fra Makso Jurčić, fra Krešo Jukić. Napominje da se privremeno u rezidenciji nalazi fra Bernardin Smoljan.⁷⁰

Fra Julijan koristi svoju župničku podsjetnicu da bi se na njoj obratio provincijalu za pomoć za tolike ljude koji su se sada odjednom našli u župnom uredu Veljaci. Molba je ispisana 1. listopada 1944., a glasi: "Šaljem Vam priepis kućnih računa za mjesec rujan - kako i tražite! Sve sam radio u sporazumu s podpisanim. Lijepo Vas molim, da nas razumite. Kako želite i kako ste naredili, izvršit će se popravak kapelice i barake. Molim Vas, da nam prema priloženom kućnom računu pošaljete prvom prigodom nešto novaca. Nema smisla, da tražim ovuda i onuda."⁷¹

Jedno od zadnjih pisama provincijala fra Julijanu Kožulu svakom će svojim sadržajem dati najbolji presliku stanja u kojem se zajednica nalazi. Pisano je u Mostaru 14. listopada 1944.

---

69 Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 23.

70 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 452.

71 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 149.

Čujem sa strane, da su naši bogoslovi napustili Veljake! Meni nije ništa poznato, radi čega je to bilo i tko je to odredio.

Javite mi odmah: Kad su otišli? Kojim pravcem? Da li su otišli svi klerici i profesori?

Šta su sa sobom potjerali od hrane i pokućstva? Šta je tamo ostalo? Sve što je tamo, da li je popisano i uredno podpisano. Vi sami znate, da za sve Vi snosite odgovornost. Radi toga pazite da sve bude uredno.

Na sva mi pitanja odgovorite precizno i točno!

Kod drugih mnogih mojih nevolja, neznam, da li je i ta nevolja morala da se dogodi.

Pišite mi kakve su prilike tamo? Da li ima uistinu kakve pogibelji za Vas? Da li je i za njih bila kakva pogibelj ili je samo neka panika zavladała ili možda koji drugi uzrok tomu nenadnom selenju?

Na koji su način pretjerali robu i kako snuju da je pregone?

I sve mi ostalo pišite obširno i točno. U velikoj sam zabuni. Neizvjesnost mi je skoro najteža.⁷²

Rukom je fra Leo skicirao, kao što je običavao za mnoge svoje dopise, na jednom papiru, što se sve dogodilo po Provinciji pred kraj 1944. gdje su partizani već uzeli vlast. Tu po crticama stoji:

Fra Sv. Markotić: 30. XII. 1944.⁷³

Čitluk: 4. XII. oko 27. XI. 1944. digli 720 kg pšenice, brašna 7 vreća i 1.00, žaku nule, sanduk

šećera, 68 kg masti, i dva krmka. Posteljiniu onih koji su otišli, 2 radia - 2 mašine pisace, garbita 100 kg. lampa i mnogo stvarčica, još 28 kg meda, vina 8q, rakije.

Čerin: 3 krmka, vina, žita, haljina.

Međugorje: fra Serafin bio na izpitu.

Veljaci: fra Julije izpitan

Ostali: nijesu pozivani osim onih u Drinovicima.⁷⁴

S ovoga fra Leova papirića imamo i zadnju vijest o fra Julijanu Kožulu. U nekrologiju je stajalo da su ga partizani uhitili u župnom uredu Veljaci te strijeljali oko 10. veljače negdje oko Ljubuškog.

72 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 138.

73 Vjerojatno privođen i ispitivan.

74 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 81. Nije jasno je li fra Leo Petrović ovo popisao 20. XII. 1944., ili se taj nadnevak odnosi na fra Svetozara Markotića.

Zašto je ubijen fra Julijan Kožul?

Dakako da komunistima nije trebao razlog da ubiju kojega svećenika. No, ipak navedimo da fra Julijanovo ime spominje Viktor Novak u svome pamfletu *Magnum crimen*. O njemu je zapisao da je “u Čapljini žario i palio, pa i aktivno učestvovao u borbama protiv NOV-e. Svoje ustaštvo je fra Kožul na svakom mjestu isticao, pa se time dičio i pred samim biskupom Čulom. Kada je 10. X. 1944., prilikom jedne crkvene svečanosti u selu Klobuku, srez Ljubuški, bilo prisutno desetak fratara i biskup iz Mostara, kod ručka se razgovaralo i o ustaškom pokolju nad hrvatskim seljacima iz toga kraja. Dok su se pojedini fratri ipak užasavali, kad su čuli detalje počinjenih strahota, fratar Kožul je opravdavao ovo nasilje ustaša kod Grabovog Vrela, tvrdeći da ustaše znaju šta rade. Kad su ustaše prodrli iz Mostara u Čapljinu, fra Julije im je organizirao doček. Bio je na čelu povorke jašuci osedlana konja, kojemu je oprema bila sva išarana slovom ‘U’.”⁷⁵

Vidjeli smo malo prije da je fra Julijan u vrijeme rata bio župnik najprije u Drinovcima, od 1941. godine, a potom u Veljacima i da s Čapljinom nije imao ama baš nikakve veze. Stoga je gola laž da je u vrijeme rata fra Julijan “u Čapljini žario i palio, pa i aktivno učestvovao u borbama protiv NOV-e”; on u Čapljini za vrijeme rata uopće nije bio! Fra Tugomir Soldo piše: “Fra Julije Kožul nikada nije službovao u Čapljini, što više, nikada nije službovao u blizini Čapljine na 25 km; za vrijeme rata nikada nije došao ili prošao kroz Čapljinu. Više puta mi je bio obećao doći da vidi lijepu novu rezidenciju i crkvu koja je napravljena 1940., ali nikada nije dospio navratiti se u Čapljinu. A kako je onda mogao žariti i paliti po Čapljini, to znade samo Viktor Novak. Fra Julije Kožul bio je župnik u Veljacima i tamo je od partizana nastradao.”⁷⁶

Da bi opravdavao zločine ustaša, ili bilo koga, to je potpuno nemoguće, jer je fra Julijan bio svećenik, pa nikakve zločine nije mogao opravdavati. Činjenica jest da je biskup Čule imao krizmu u Klobuku 10. listopada 1944. i vrlo je vjerojatno da je na ručku bio fra Julijan Kožul, kao susjedni župnik u Veljacima, ali nam Novak ni jednom riječju ne navodi otkuda mu podatci da bi fra Julijan opravdao neke zločine. “Kad su ustaše prodrli iz Mostara u Čapljinu, fra Julije im je organizirao doček”, piše Novak. Već je rečeno da fra Julijan u čitavo vrijeme rata nije bio u Čapljini, nego prilično daleko (u Veljacima), pa nije mogao organizirati nikakav doček u Čapljini, pogotovo ne biti na čelu povorke. A ako je već jahao, bilo gdje, jahao je na osedlanu konju. Ta nije bio Indijanac!

75 Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., str. 675.

76 Tugomir SOLDI, “Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata”, *Hercegovina franciscana*, br. 7 (2011.), str. 402.

Zanimljiv je i dalji osvrt fra Tugomira Solde na Novakove laži: “Ni fra Julije Kožul nije nikakvo zlo napravio, ali je vjerojatno, da je na konju izišao pred hrvatsku vojsku prema Vitini, kada su partizani pobjegli iz Veljaka u Dalmaciju, odakle su i došli. Barem ja sam nešto tako čuo. Također sam u Mostaru čuo, ali ne znam također, da li je istina, da je fra Julije rekao pred biskupom: ‘Znadu ustaše, šta rade!’ No, ako je to i rekao, to je bio actus primo primi. Klobučki župnik fra Drago Stojić bio je na ratnoj nozi sa ustašama i previše ih je blatio, pa je vjerojatno Julije tako odgovorio, da paralizira fra Dragina pretjerivanja. No sigurno je, da je Julije bio žestok neprijatelj ustaških divljanja i da nikada nikakva zla nije nikome napravio. Uostalom, kod njega nije bilo ni partizana ni Srba, kao ni kod [fra Slobodana] Lončara ni [fra Zdeanka] Zubca, pa nisu mogli napraviti neko zlo, kada bi sve i htjeli.”⁷⁷

Identifikacija fra Julijana Kožula

Rad na ekshumaciji ratnih stratišta iz poraća Drugog svjetskog rata, na kojima su partizani načinili ratne zločine, Hercegovačka je franjevačka provincija započela nakon osnutka Povjerenstva za pripremu kauze mučenika. Zagvozd je prvo stručno istraženo stratište na području Hrvatske na kojem su partizani učinili zločin. U ime Provincije sve te radove vodio je pročelnik Povjerenstva za pripremu kauze mučenika fra Ante Marić. Povjerenstvo je osnovao provincijal fra Slavko Soldo 8. studenoga 2004. Članovi su bili fra Bazilije Pandžić, fra Vendelin Karačić, fra Jozo Zovko, fra Jozo Vasilj i fra Branimir Musa, a predsjednik fra Ante Marić. Provincijal fra Slavko Soldo u dekretu je napisao:

U cijelom hrvatskom narodu i šire, naš samostan na Širokom Brijegu, uz to što je poznato Gospino svetište, upisan je u svijesti vjernika kao mjesto mučeničke smrti naše subraće. U razdoblju 1942.-1945. partizani su ubili šezdeset i šestoricu fratara, članova naše Provincije. Godine 1945. ubili su trideset članova našega širokobriješkog bratstva u samostanu na Širokom Brijegu i oko njega, bez suda, samo zato što su katolički redovnici - ‘in odium fidei’.

Metkom u potiljak i spaljivanjem dvanaestorice profesora čuvene Širokobriješke gimnazije 7. veljače 1945. u samostanu na Širokom Brijegu, neprijatelji vjere htjeli su ubiti našu Provinciju upravo tu, u samostanu gdje je ona nastala. U godinama komunističke strahovlade nije se smjelo ni doći do skloništa u samostanskom vrtu, gdje su spaljena njihova tijela.

77 T. SOLDI, “Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata”, str. 403.

Ta vremena su iza nas. Vrijeme je da se svjedočanstvo vjere naše mučenički preminule braće predstavi Crkvi. Mnoštvo vjernika već ih štuje kao mučenike. Braći iz povjerenstva želim Božji blagoslov i mnogo uspjeha u njihovu radu.⁷⁸

Osnutkom Povjerenstva pristupilo se kampanji ekshumacije masovne grobnice u Zagvozdu.⁷⁹ Kako je dogovoreno, tako se i dogodilo. Na Đoginoj ledini nije rasla šuma, iako je svuda okolo rasla. Ni trava. Samo lišaj i mahovina. Na njoj ni ovce nisu pasle. Cijela priroda, životinje, ljudi sve to vrijeme do 6. travnja 2005. poštovali su to mjesto u kojem su počivali, vidjet će se, izmasakrirani i okrutno ubijeni ljudi. Njihova su tijela nakon ubojstva najprije zakopana u klačinu, pa su ih po partizanskoj zapovijedi prenijeli na Đoginu ledinu. U blizini je prirodna okomita špilja, vrlo duboka, "bez dna", kako narod običava kazati. Mogli su ovi ljudi ta tijela, njih osamnaest, baciti u tu provaliju, ali nisu. Ukopali su ih dostojanstveno koliko su god mogli na 80 cm dubine.

Pristupilo se uzimanju uzoraka s terena od obitelji ubijenih fratara za postupak DNK.

U više razgovora i dogovaranja odlučeno je: Ekshumirati za sve fratre uhićene u Hercegovini uzorke kostiju za DNK njihovih roditelja ili braće. Fra Ante je nastojao stupiti u kontakt s njihovim obiteljima, rodbinom. Ipak je od njihova uhićenja prošlo punih 61 godinu, a mnogima su roditelji umrli i prije stotinjak godina. I koliko se god mislilo da je to teško, zadivljujuća je ljubav s kojom su obitelji ovih pobijenih fratara još uvijek kroz pokoljenja unučadi i prauučadi duhom tako usko vezani uz svoje pretke, pobijene fratre.⁸⁰

Nakon iscrpne pripreve nastupio je i taj dan ekshumacije. Vidljivo je iz shema koje je fra Ante učinio da bi ekshumacija uspjela, da je prethodno prošao sve te župe, osobno vidio članove obitelji, s njima o svemu razgovarao. O tome bi se moglo na dugo i široko pisati. No, nek bude samo spomenuto: dan je bio pakleno vruć (u jednom je trenutku u hladu bilo + 44°C). Bili su u grobljima: Staro Hardomilje (fra Leonardo Rupčić), Stubica (fra Andrija Jelčić), Gornji Studenci (fra Radoslav Vukšić), Međugorje - Kovačica (fra Mariofil Sivrić i fra Marko Dragičević), Grljevići (fra Fabijan Kordić), Lipno (fra Fabijan Paponja), Hamzići - Elezovac (fra Bono Andačić) i Čerin

78 Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Mostar, 2007., str. 126.

79 Postupak ekshumacije opisan je u prikazu životopisa fra Melhiora Prlića i fra Zdenka Zupca, pa će ovdje biti izostavljen jer je identičan.

80 Mali Leonardo Rupčić s Hardomilja, sin Vlade i Maje, unuk je Pere i Stane Rupčić, ima dvije i pol godine, a ime je dobio po svom izvanjem pradjedu fra Leonardu. Kad je mali Leonardo shvatio da razgovaramo o fra Leonardu, odveo je s. Mironu i fra Antu u kuću da im između svih 66 fotografija pobijenih hercegovačkih franjevac pokaže svoga pradjeda fra Leonarda, po kojem je dobio ime.

(fra Paško Martinac). Ekipa koju je fra Ante predvodio je sljedeća: prof. dr. Marija Definis Gojanović iz Splita, prof. arh. Tihomir Glavaš, dipl. ing. Iko Dugandžić, radnici Ivan Vlašić - Levi i Ivan Sablje. Pomagali su im na terenu: s. Mirona Rupčić, članovi obitelji nabrojanih fratara, te don Tomislav Majić, župnik Grljevića. Pasja vrućina bivala je sve ubitačnijom, a posao je trajao taj cijeli dugi i vrući dan. Ostale su još ekshumacije: Ljuti Dolac (fra Julijan Kožul), Dužice (fra Martin Sopta), Široki Brijeg - Sajmište (fra Nevinko Mandić), Vinjani (fra Slobodan Lončar), Tubolja (fra Miljenko Ivanković). Marija je Definis sa sobom odnijela uzorke za devetoricu fratara. Inače se za jednu ekshumaciju predviđa jedan dan.⁸¹

Odlučili smo se proširiti i na onu grupu iz hidrocentrale, jer smo temeljem uzoraka njihovih članova obitelji identificirali samo fra Melhiora Prlića. Stoga je zaključeno da se uzmu uzorci obitelji svih fratara za koje znamo da su ubijeni negdje u Hercegovini i da bi im se tijela mogla naći i u Zagvozdu. Tu smo isključili "mostarsku grupu", jer pouzdano držimo da su ih partizani nakon što su ih mučili i ubili ubacili u rijeku Neretvu. Nastavak je ekshumacije dogovoren za 11. kolovoza 2006.

Ponovno se okupila "stara ekipa": Marija Definis dolazi iz Splita oko 8 i 20 minuta, te se fra Ante s njom susreće kod Prodexa u Gorici. Tu piju kavu i dogovaraju današnji dan. Fra Ante je pošao iz Mostara oko 7 sati. Prethodno je kod časnih uzeo od s. Mile Sesar uzorak krvi za fra Maksu Jurčića koji je cijelo vrijeme bio na transfuziji u SKB-u u Mostaru profesionalno odložen. Pokupio je u Grudama Iku Dugandžića koji ga je čekao na crpki na Bobošci, te s njim bio u Gorici prije osam sati. Dolazi Tihomir Glavaš, a već u Gorici kod župnog ureda čekaju Ivan Vlašić i Ivan Sablje. Oni su u Ivana Vlašića - Levija automobil stavili potrebni alat za ekshumaciju. Iz Gorice se krenulo preko Gruda na Posušje, i u Tomislavgrad, točnije u Tubolju. Tu su se sastali s fra Antom Ivankovićem, i iz njihovog groblja iz krasno uređene obiteljske grobnice uzeli uzorke fra Miljenkovih roditelja. Potom se s fra Milanom sastaju kod svadbenog salona Petric, piju na brzinu kavu, i idu u Vinjane Hercegovačke. Tu na njih čeka fra Milanov brat Zvonko. Uzimaju uzorke za fra Slobodana Lončara. Grobnica je obitelji Lončar besprijekorno obilježila kosti svojih predaka. To je išlo veoma uredno. Na Sajmištu nastaju problemi za fra Nevinka Mandića. Sve su kosti u zajedničkoj kosturnici, te je velika muka razaznati koje su od roditelja, a koje od brata. Pomaže im Goja Mandić, no u pomoć zove i Goju Grbešića, te se nekako uspijeva uzeti uzorak. Ide se u Ljuti Dolac. Tu s Milom Kožulom trebaju uzeti uzorak za fra Julijana. Mile je napravio novu grobnicu, te se do kostiju roditelja ne može doći, a do bratovih se kostiju kroz dno izbetonirane grobnice trebalo kopati bar metar. Tu ostaju Tiho, Levi i Sablje, a Marija, Iko i fra Ante idu u Gradniće. S fra Marinkom Šakotom, župnikom, idu na groblje uzeti uzor-

81 A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 181, 192.

ke od obitelji fra Zdenka Zubca. Htjeli su uzeti kosti roditelja, no nije im pošlo za rukom naći ih u kosturnici, te uzimaju uzorak fra Zdenkova brata. Vraćaju se u Ljuti Dolac, tu su ovi već došli do lijesa fra Julijanova brata. Uzimaju uzorak, vraćaju zemlju, poklopnice, te idu na Dužice. Već je 18 sati. Vrućina je snošljiva. Između 22 i 27°C. Tu također uzaludno u mnoštvu kostiju u kosturnici pokušavaju odgonetnuti kosti fra Martinovih roditelja, te se odlučuju za uzorak od njegovog pokojnog brata.⁸²

Posao sada nastavlja profesorica Marija Definis sa svojim suradnicima na Patologiji u Splitu na Firulama. Rezultat slijedi:

Na temelju provedene DNA analize izuzetih uzoraka kostiju uspješno se izolira i umnoži DNA pod laboratorijskim brojem Os-33/05. Utvrđeno je da dobiveni genotip pripada muškoj osobi. DNA je uspješno umnožena u 11 lokusa Yfiler PCR Amplification kit-a. Usporedbom s rezultatima DNA analize uzoraka kostiju pokojnog Ilije Kožula,⁸³ utvrđeno je da se radi o identičnom profilu u svih 11 umnoženih lokusa.

Stoga, izvršenom analizom genskih lokusa i usporedbom s rezultatima uzorka kosti i zuba najuže rodbine, utvrdi se da kosti ekshumirane u Zagvozdu pod brojem tijela 7 pripadaju sada pok. fra Julijanu Kožulu i to s vjerojatnošću pronalaska iste osobe u općoj populaciji od 1 : 86 272 299 808.

Što je uzrok smrti pokojnog fra Julijana Kožula, ne može se zaključivati. Pregledom koštanih ostataka na istima nisu uočena specifična zaživotna oštećenja koja bi ukazivala na uzrok smrti.⁸⁴

Posmrtni ostatci fra Julijana Kožula obilježeni su brojem 7. Ovaj broj nije naveden uz broj tijela (10) kako je u knjizi *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, već je zaštićen do objave identifikacije. Tek kad je fra Zdenko identificiran, objavi se i koji je broj naveden u knjizi.

A tijelo broj 7 ekshumirano u Zagvozdu ovako je opisano na Patologiji u Splitu:

10. Ostaci tijela označeni br. 7:

Lubanja zaživotno prelomljena i rastavljena po šavovima, u brojnim manjim i nešto većim nepravilnim fragmentima; donja čeljust čitava, osim prelomljenog desnog ramusa.

Gornji zubi postmortalno ispali; svi zubi zdravi, bijeli, pravilni; dolje prisutni od jedinice do sedmice (1. - 7.) obostrano, u gornjoj čeljusti broj zuba nemoguće odrediti zbog nepostojanja postraničnih dijelova; grizne plohe oštre.

82 *Isto*, str. 183-185.

83 Brat fra Julijana Kožula Ilija, rođen 18. srpnja 1898., umro 1980. godine.

84 A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 332.

Sve kosti suhe, krte dijelom prorašćene korijenjem i izrazito truležno promijenjene, posebice rebra, kralješci, lopatice, zdjelica, te krajevi dugih kostiju; sitne kosti šaka i stopala dijelom nedostaju (slika 42).

Uz koštane ostatke jednog cijelog tijela dostavljena i još jedna lijeva lisna kost.

Ostaci žice dostavljeni uz tijelo.

Duljina dugih kostiju: femur = 47,5 cm.

Na kostima se ne uočavaju specifična zaživotna traumatska oštećenja. Prema karakteristikama lubanjskih kostiju, zuba, zdjelice i natkoljenične kosti utvrđuje se da se radi o muškoj osobi mlade životne dobi.

Preračunavanjem faktorima po Trotteru i Gleseru dobije se zaživotna visina od 174 cm.

Specifičnih tragova zaživotne traume se ne nalazi.

Za DNA analizu izuzeta su četiri (4) zuba.

Nadopuna: lisna kost pripaja se tijelu pod rednim brojem 14.⁸⁵

Dana 15. siječnja 2007. Marija Definis javlja fra Anti Mariću da je identificiran fra Julijan Kožul. Time se konačno saznaje o fra Julijanovoj smrti. Cijelo se vrijeme za njega, kao i za fra Zdenka Zupca, držalo i u Nekrologiju je stajalo, da su ih partizani ubili u Ljubuškom.

Ukop fra Julijana Kožula

Dana 7. listopada 2007. u 15 sati u župnoj crkvi u Zagvozdu slavljena je sv. misa, a potom u mjesnom groblju i ukop petnaest neidentificiranih tijela ekshumiranih u Zagvozdu na lokalitetu Sudišće, koje su u veljači 1945. ubili partizani. Sv. misno slavlje predvodio je vikar Provincije fra Miljenko Šteko, suslavili su generalni vikar Splitsko-makarske nadbiskupije don Ivan Čubelić, župnik Zagvozda don Jakov Cikojević,⁸⁶ te preko četrdeset svećenika i fratara iz Hercegovine i Imotske krajine. Ukop je obavio mjesni župnik. Sudjelovali su novaci, bogoslovi Hercegovačke franjevačke provincije, časne sestre i nekoliko tisuća vjernika Zagvozda, okolnih župa i iz Hercegovine. Nakon ukopa, u pratnji policije, krenula je povorka s tijelima identificiranih fratara s tog lokaliteta fra Melhiora Prlića, fra Zdenka Zupca i fra

85 *Isto*, str. 302.

86 Don Jakov Cikojević je preminuo 2017. godine, a veličanstveni mu je ukop bio 5. rujna 2017. u Zagvozdu. Provincija mu je iskreno zahvalna za sve što je pomogao Povjerenstvu za pripremu kauze mučenika tijekom ekshumacije i ukopa u Zagvozdu neidentificiranih tijela i prigodom ukopa identificiranih fratara na Širokom Brijegu.

Julijana Kožula iz Zagvozda na Široki Brijeg. Vjernici mjesta Gorice, Sovića, Gruda uz nogostup su stajali s upaljenim svijećama i svoje ubijene fratre zasipali laticama cvijeća. Posebno je bilo dirljivo na samoj granici i u zaseoku Vlašići. Svi su izišli na cestu s upaljenim svijećama. Na trenutak je zastao i njihov fra Melhior, s ubijenom svojom braćom fra Zdenkom i fra Julijanom, da im zahvali na ljubavi i uzvрати toliko željeni pozdrav. Pred samostanskim vratima svoju su ubijenu braću, nakon šezdeset i dvije godine dočekala braća samostana, te ih uz molitvu i procesiju donijeli u samostansku kapelu. Njihov će ukop obaviti general Franjevačkog reda fra José Rodríguez Carballo 9. listopada 2007. u 11 sati u crkvi na Širokom Brijegu.

Dana 9. listopada 2007. ukopani su posmrtni ostatci identificiranih fratara iz Zagvozda: fra Melhiora Prlića, fra Julijana Kožula i fra Zdenka Zupca. Ukopani su u fratarski grob u širokobriješkoj crkvi. U tom su grobu od 1. srpnja 1971. tijela fratara koje su partizani ubili na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. i onih koje su 6. veljače 1945. ubili u Mostarskom Gracu. To su dvanaest ubijenih na Širokom Brijegu: fra Marko Barbarić Lesko, fra Stanko Kraljević, fra Ivo Slišković, fra Krsto Kraljević, fra Arkandeo Nuić, fra Dobroslav Šimović, fra Tadija Kožul, fra Borislav Pandžić, fra Žarko Leventić, fra Viktor Kosir, fra Stjepan Majić i fra Ludovik Radoš. S njima su i oni iz Mostarskog Graca: fra Krešimir Pandžić, fra Augustin Leopold Zubac, fra Roland Zlopaša, fra Borislav Pandžić, fra Kornelije Sušac i fra Rudo Jurić. Ukupno je u grobu dvadeset i jedan ubijeni fratar. Kostii ispaćene ubijenih hercegovačkih franjevaca tiho se pozdraviše i zahvališe Bogu za mir vječni.

Svečanom sv. misom u 11 sati general Reda fra José Rodríguez Carballo uz asistenciju provincijala fra Ivana Sesara i cijele Provincije je ukopao i posmrtne ostatke trojice identificiranih fratara. To je bio nezaboravan dan za Hercegovačku franjevačku provinciju. Na ukopu je bilo veliko mnoštvo puka i sv. misa je slavljena pred širokobriješkom bazilikom.

O tome stoji u provincijskom glasilu *Mir i dobro*:

Fra Melhior Prlić, fra Julijan Kožul i fra Zdenko Zubac imali su 9. listopada, 62 godine nakon smrti, dostojanstven pokop u crkvi u Širokom Brijegu u grobnicu u kojoj su 1971. godine pokopani posmrtni ostaci 18 franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije koji su također ubijeni 1945. godine. Partizani su sredinom veljače te godine poubijali ukupno 66 franjevaca među kojima i provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. Za grobove njih 36 još se ne zna. Spomenuta trojica identificirana su nakon što su njihovi ostaci 2005. godine pronađeni u jednom vrtu u Zagvozdu kod Imotskoga.

“Ganut sam ovim činom, jer vidio sam suze u očima puka”, rekao je generalni ministar Reda manje braće fra José Rodríguez Carballo. To je bio središnji događaj njegova službenog pohoda Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji od 7. do 10. listopada 2007. godine. (...).

Cijeli prigodni program - pokop, vrlo dojmljiv igrokaz u kojem je 66 mladića i muževa u habitima, u žici, slikovito predstavilo smaknuće fratara (autor: fra Ante Marić), te misa na latinskom ostavili su dubok dojam na desetke tisuća vjernika koji su došli na Široki Brijeg, stotine ministranata i članova FRAMA-e, koji su sudjelovali u svečanom mimohodu, kao i oko stotinu i pedeset svećenika koji su sudjelovali u koncelecijaciji. Među njima su uz hercegovačkog bili svi hrvatski provincijali, te izaslanik provincijala Bosne Srebrenice. U općini Široki Brijeg 9. listopada (utorak) je bio neradni dan.⁸⁷

Za ovu sv. misu i ukop Provincija je priredila *Liturgijski vodič, pohod generalnog ministra, Široki Brijeg, 9. listopada 2007.* u kojem su donesene fotografije i osnovni podatci svih ubijenih fratara koji su ukopani u fratarsku grobnicu u crkvi na Širokom Brijegu. Tu se uz ostalu ubijenu i ukopanu braću nalazi i kratki životopis s fotografijom fra Julijana Kožula na 15. stranici.

Fra Ante Marić

---

87 *Mir i dobro*, god. XXXIX, 3, Mostar, prosinac 2007., str. 12-13.

KRVLJU OPEČAĆENI ZA NEBO

Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevaca
ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću

Priredio:
dr. fra Robert Jolić

Mostar, 2025.